

Wstęp

W 1862 roku została podpisana Ustawa o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim, która zakładała m.in. rozbudowę szkół elementarnych jednoklasowych i dwuklasowych. W podstawie programowej dla dzieci i młodzieży szkolnej znalazły się np. zapisy dotyczące czytania i pisania w języku polskim. Ustawa przywracała charakter narodowy w szkolnictwie Królestwa Kongresowego. Niestety, po upadku powstania styczniowego uległa niekorzystnym przeobrażeniom, gdyż w Królestwie Polskim rozpoczęła się bezkompromisowa rusyfikacja we wszystkich obszarach życia społecznego. Jej wykonawcami zostali generałowie-gubernatorowie, którzy z całą stanowczością wykonywali powierzone im obowiązki. Tadeusz Sivert napisał:

Sprawy polskie, o których nie wolno było pisać w Warszawie, przemycaliśmy w Listach z Petersburga podpisywanych przez Pawła Krzyżanowskiego, który nigdy nie istniał, a pisaliśmy za każdym razem zbiorowo¹.

Po klęsce powstania styczniowego nastąpił upadek reformy szkolnictwa zapoczątkowanej przez Aleksandra Wielopolskiego². Szkolnictwo podporządkowano władzom w Petersburgu. W 1872 roku do szkół wprowadzono jako podstawowy język rosyjski, a język polski stał się elementem nadprogramowym. W placówkach oświatowych drastycznie spadła liczba uczących się dzieci, a wiele szkół zostało zamkniętych. Reorganizacja dotknęła także

---

¹ T. Sivert, *Życie kulturalne w Warszawie*, w: *Teatr polski od 1863 roku do schyłku XIX wieku*, t. 3, red. T. Sivert, Warszawa 1982, s. 22–23.

² J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania*, t. 2, Kraków 2010, s. 86.

szkoły średnie. Nauczycielami byli przeważnie Rosjanie, ponieważ Polaków rzadko przyjmowano do pracy w szkolnictwie w charakterze nauczycieli. Wykonujący ten zawód pozostawali pod ścisłym nadzorem³.

W drugiej połowie XIX wieku nastąpił rozwój szkół handlowych. W środowisku mieszczańskim były one dość popularne, często wybierane przez młodzież. Również szkoły zawodowe przeżywały swoisty rozkwit i m.in. dzięki temu miały wysoki poziom nauczania⁴.

Natomiast w szkolnictwie wyższym nastąpił regres. Szkoła Główna w Warszawie została przemianowana na Cesarski Uniwersytet Warszawski, a podstawowym językiem wykładowym był rosyjski. Jednak jak napisał Ryszard Wroczyński, w ciągu siedmiu lat istnienia uczelnia ta stała się bastionem polskich badań naukowych⁵.

Nieco inaczej nauka przebiegała w szkolnictwie artystycznym. W 1861 roku w Warszawie utworzono Warszawski Instytut Muzyczny. Wśród przedmiotów nauczania znalazły się: zasady muzyki, harmonia, kontrapunkt, historia muzyki, estetyka, gra na wybranym instrumencie i języki obce. Do nauki stosowano podręczniki autorów obcych lub wydawnictwa własne, np.: Augusta Freyera *Główne zasady harmonii czy Praktyczną szkołę na organy łącznie z ćwiczeniami przygotowawczymi na fortepian i fisharmonię ze szczególną uwagą na grę pedałową obligato*, Karola Pawła Studzińskiego *Zasady muzyki* oraz *Naukę czytania nut głosem*, Stanisława Moniuszki *Pamiętnik do nauki harmonii*, Władysława Żeleńskiego i Gustawa Roguskiego *Naukę harmonii oraz pierwszych zasad kompozycji*, Erazma Nowakowskiego *Zasady palcowania fortepianowego. Podręczniki do nauki gry na fortepianie*, Zygmunta Noskowskiego *Kontrapunkt* oraz Piotra Maszyńskiego *Początki śpiewu. Podręcznik do nauki śpiewu zbiorowego*⁶. W zakresie metod nauczania stosowano jedne z najnowszych osiągnięć w pedagogice zachodnioeuropejskiej, zwłaszcza niemieckiej i francuskiej. Znamienne słowa na ten temat zanotował Jan Prosnak:

Transplantacja na nasz teren najnowszych zachodnioeuropejskich osiągnięć nie tylko wzbogaciła naszą wiedzę w zakresie muzyki; była również czyn-

---

³ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1996, s. 113–122; W. Kubiczek, *Wychowanie estetyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym zaboru rosyjskiego w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Kraków 1996, s. 8–9.

⁴ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty...*, s. 123.

⁵ Tamże, s. 124.

⁶ J. Prosnak, *Polihymnia ucząca. Wychowanie muzyczne w Polsce od średniowiecza do dni dzisiejszych*, Warszawa 1976, s. 90–92.

nikiem dopingującym polskich teoretyków do własnych dociekań i własnych koncepcji w dziedzinie wykładanych przedmiotów. Podręczniki Żeleńskiego, Roguskiego, Noskowskiego, by poprzestać tylko na trzech nazwiskach, zawierają bowiem także pewne działy samodzielnie opracowane, o wyraźnie unarodowionym profilu⁷.

Ten profil narodowy uwidaczniał się również w dydaktyce muzycznej, np. w podręcznikach do muzyki dla szkół średnich czy seminariów nauczycielskich. Można tu wymienić *Przewodnik teoretyczno-praktyczny w nauce śpiewu zbiorowego* Ludwika d'Army Dietza⁸. W szkolnictwie elementarnym Królestwa Polskiego we wszystkich typach szkół uczono muzyki i śpiewu, który był traktowany jako przedmiot fakultatywny⁹. Ponadto należy zaznaczyć, iż polscy pedagodzy mieli istotny wpływ na wychowanie muzyczne młodego pokolenia, a polska pedagogika muzyczna w okresie od połowy XIX wieku do wybuchu pierwszej wojny światowej zaznaczyła wyraźny ślad w pedagogice zagranicznej. Prężnie rozwijało się szkolnictwo muzyczne dzięki powstającym nie tylko w Warszawie szkołom muzycznym¹⁰.

Należy zauważyć, że represje zaborcy w znaczny sposób blokowały rozwój oświaty zarówno w większych ośrodkach miejskich, jak i na prowincji. Dlatego też zagadnienia oświaty i wychowania miały swoje stałe rubryki w ukazujących się wówczas w Warszawie periodykach, np. w „Przeglądzie Tygodniowym” i „Niwie”, a w szczególności w „Opiekunie Domowym”. Z inicjatywy tego ostatniego czasopisma założono bibliotekę pedagogiczną dla rodziców, opiekunek, guwernantek i wychowawców. Również z inicjatywy Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności powstawały czytelnie dostępne dla całego społeczeństwa¹¹. Było ono także inicjatorem zakładanych w Warszawie ochronek dla dzieci, które zajmowały się wychowaniem przedszkolnym. Pierwsza powstała w 1839 roku z inicjatywy Stanisława Jachowicza i Tadeusza Nowosielskiego¹². Od 1882 roku ukazywało się w Królestwie

⁷ Tamże, s. 93–94.

⁸ Tamże.

⁹ I. Chyła-Szypułowa, *Kompendium edukacji muzycznej*, Kielce 2008, s. 44; M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego. Tradycje – współczesność*, Warszawa 1987, s. 24.

¹⁰ J. Prosnak, *Polihymnia ucząca...*, s. 94–96.

¹¹ K. Wojciechowski, *Oświata ludowa 1863–1905 w Królestwie Polskim i Galicji*, Warszawa 1954, s. 40–41.

¹² R. Wroczyński, *Dzieje oświaty...*, s. 133; I Chyła-Szypułowa, *Kompendium...*, s. 49.

Polskim czasopismo „Przegląd Pedagogiczny”, które zamieszczało artykuły omawiające kwestie nauczania w szkole i w domu¹³. Pod koniec XIX wieku rozpowszechniło się bowiem nauczanie domowe dzieci i młodzieży, głównie wśród zamożnych grup społecznych. Wroczyński napisał:

Głównym celem [...] było upodobnienie nauczania domowego do szkolnego przez oparcie go na jednolitych podstawach programowych i metodycznych. Nauczanie domowe stanowiło bowiem sieć tak rozgałęzioną, że kompensowało zlikwidowane przez władze carskie polskie szkolnictwo elementarne¹⁴.

Rozwijało się także, zwłaszcza na wsi, tajne nauczanie. Powstawały w tym celu nieformalne szkoły ludowe¹⁵.

Oprócz wspomnianej biblioteki pedagogicznej w Warszawie dla potrzeb kursów naukowych, ale także nauczycieli czy społeczeństwa zorganizowano Czytelnię Dzieł i Pism Naukowych. Stanowiła ona załączek przyszłej Biblioteki Naukowej w Warszawie¹⁶.

Z kolei w zaborze pruskim pod koniec XIX wieku miała miejsce walka germanizacyjna, która m.in. objęła kulturę i oświatę. Ograniczono posługiwanie się językiem polskim, jak również naukę w języku ojczystym w szkolnictwie elementarnym i średnim. Muzyka jako przedmiot nauczania w szkolnictwie elementarnym, średnim, a także w seminariach nauczycielskich stanowiła ważny element edukacji¹⁷. Ponadto na terenie zaboru pruskiego powstało Towarzystwo Czytelni Ludowych w miejsce Towarzystwa Oświaty Ludowej¹⁸.

Z kolei w Galicji dążono do wprowadzenia w całym szkolnictwie języka polskiego jako języka nauczania. W 1867 roku zatwierdzono w Wiedniu statut powołanej Rady Szkolnej Krajowej, działającej do 1918 roku¹⁹. Na mocy ustawy z tego samego roku wprowadzono do szkół ludowych oraz średnich jako język narodowy polski lub ukraiński. W szkołach średnich

---

¹³ Tamże, s. 127–128.

¹⁴ Tamże, s. 133.

¹⁵ Tamże, s. 134–136.

¹⁶ Tamże, s. 140–141.

¹⁷ M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje...*, s. 25.

¹⁸ Tamże, s. 169–177.

¹⁹ O działalności Rady Szkolnej Krajowej w Galicji zob. szerzej: W.M. Bartel, *Galicyska Rada Szkolna Krajowa. Czasy, instytucja, ludzie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1980, z. 86, s. 33–61.

w większości językiem wykładowym był polski, a programy nauczania opierały się na programach obowiązujących w całej monarchii austro-węgierskiej. W zaborze tym wychowanie muzyczne było najlepiej zorganizowane dzięki odpowiedniemu programowi nauki²⁰. W szkolnictwie ludowym i w gimnazjach wśród przedmiotów obowiązkowych znalazł się również śpiew²¹.

Jednym z głównych przedstawicieli walki o język polski w Galicji był Józef Dietl (1804–1878), lekarz, prezydent Krakowa, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego²², twórca znamienitego dzieła *O reformie szkół krajowych (1865–1866)*. Ważnym osiągnięciem tego okresu był także rozwój zakładów kształcących nauczycieli²³.

W szkolnictwie wyższym na mocy uchwały z 1861 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie zajęcia odbywały się w języku polskim. Pod koniec XIX wieku możliwość podejmowania studiów na uniwersytetach uzyskały również kobiety. W dobie autonomii powstawały w Galicji liczne towarzystwa o zróżnicowanym charakterze, np.: dobroczynności publicznej, kulturalne, wzajemnej pomocy czy oświatowe. Na przełomie lat 70. i 80. z inicjatywy Adama Asnyka założono w Krakowie Towarzystwo Oświaty Ludowej. W 1891 roku we Lwowie powołano do istnienia Towarzystwo Szkoły Ludowej, które swoją działalnością objęło głównie wieś, a jego celem było szerzenie oświaty, walka z analfabetyzmem i zacofaniem²⁴.

Początek XX wieku przyniósł znaczne ożywienie w oświacie polskiej we wszystkich zaborach. Główny ośrodek pedagogiczny stanowiła wówczas Warszawa²⁵.

W niniejszej pracy przyjąłem założenie, iż czasopismo „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” ukazujące się w latach 1877–1907 było doskonałym źródłem wiedzy o edukacji kulturalnej i metodach oraz formach pracy pedagogicznej tamtego okresu. Przybliżyło informacje o postaciach, organiza-

²⁰ K. Rogozińska, *Higiena głosu dzieci i młodzieży szkolnej w dwudziestoleciu międzywojennym w świetle wybranej literatury przedmiotu*, „Nauczyciel i Szkoła” 2018, nr 1, s. 105; M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje...*, s. 25.

²¹ I. Szypułowa, *Pieśń szkolna. Jej teoria, historia oraz miejsce w repertuarze edukacyjnym szkolnictwa polskiego XIX i XX wieku*, Kielce 1994, s. 173.

²² Tamże; J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania...*, s. 98.

²³ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty...*, s. 184–195.

²⁴ Na temat działalności Towarzystwa Szkoły Ludowej zob. szerzej m.in.: M. Stępowski, *Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891–1911) w 20-tą rocznicę powstania Towarzystwa*, Kraków 1911; M.J. Żmichrowska, *Towarzystwo Szkoły Ludowej (1891–1939)*, Olsztyn 1992.

²⁵ Tamże, s. 199–225.

cyjach, instytucjach dawno zapomnianych, a dziś już często nieznanymi. Chciałam przede wszystkim pokazać, że zawartość treściową periodyku stanowią problemy pedagogiki muzycznej. Dla dalszych badań należy określić, czym jest pedagogika muzyki. Tak więc cytując za Wiesławą Aleksandrą Sacher: pedagogika muzyki jest subdyscypliną pedagogiki²⁶. W jej problematyce mieszczą się m.in. zagadnienia aksjologii, estetyki i kultury. Pedagogika muzyki jako nauka o powszechnym kształceniu i wychowaniu muzycznym opiera się na wielu dyscyplinach pokrewnych, tj. teorii muzyki, filozofii muzyki, socjologii czy psychologii. Zatem wychowanie muzyczne to:

[...] działalność dydaktyczna zamierzona i niezamierzona, instytucjonalna i nieformalna włącznie z procesami samokształcenia, skierowana na korzystne zmiany w poziomie wiedzy i umiejętności muzycznych oraz w osobowości, postawach i przyjmowanych systemach wartości wynikających z kontaktów z tą dziedziną sztuki²⁷.

Na temat interesującego mnie czasopisma stan badań jest ubogi. Nie licząc krótkich wzmianek, jakie można odszukać w opracowaniach poświęconych np. prasie warszawskiej, należy zwrócić uwagę na liczące dwa tomy i trzy części zestawienie bibliograficzne zawartości „Echa Muzycznego, Teatralnego i Artystycznego” w opracowaniu Włodzimierza Poźniaka²⁸. Ukazało się ono jako piąty tom serii: „Bibliografia Polskich Czasopism Muzycznych”.

W pracy wykorzystałam metody badawcze charakterystyczne dla nauk pedagogicznych i historycznych: problemową, chronologiczną, historyczno-krytyczną źródeł, czyli w tym przypadku głównie prasy. Z zakresu metod prasoznawczych zastosowałam natomiast jako podstawową metodę analizę zawartości prasy (jakościowa) według Walerego Pisarka i Stanisława Pamuły²⁹ oraz metodę historyczno-pedagogiczną badań nad prasą według

---

²⁶ W.A. Sacher, *Pedagogika muzyki. Teoretyczne podstawy powszechnego kształcenia muzycznego*, Kraków 2012, s. 69–70.

²⁷ Tamże, s. 69.

²⁸ *Echo Muzyczne 1877–1882, Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne 1883–1907*, [t.] 1, oprac. W. Poźniak, Kraków 1965; *Echo Muzyczne 1877–1882, Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne 1883–1907*, [t.] 2, [cz. 1], A–Ł, oprac. W. Poźniak, Kraków 1973; *Echo Muzyczne 1877–1882, Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne 1883–1907*, [t.] 2, [cz. 2], M–Z, oprac. W. Poźniak, Kraków 1973.

²⁹ Zob. szerzej: W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983; S. Pamuła, *Metoda analizy zawartości prasy i jej zastosowanie w wybranych tygodnikach*, Częstochowa 1996.

Iwonny Michalskiej, Stanisława Palki, Jerzego Topolskiego³⁰, jak również metodę monografii według Mieczysława Łobockiego³¹.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Geneza i rozwój czasopisma* zawiera cztery podrozdziały, w których przedstawiłam sytuację prasy polskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Napisalam o powstaniu i założeniach programowych periodyku „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”. Przedstawiłam sylwetki redaktorów i współpracowników oraz dane wydawnicze tego periodyku.

W drugim rozdziale zaprezentowałam aspekty edukacyjne obecne na szpaltach czasopisma. Należały do nich historia i teoria muzyki, krytyka artystyczna, edukacja estetyczna oraz omawiana tutaj i polecana czytelnikom literatura naukowa, fachowa i beletrystyka. Stanowi on najobszerniejszy rozdział niniejszej książki.

Rozdział trzeci omawia natomiast działalność oświatową, czyli szkolnictwo muzyczne, towarzystwa, odczyty oraz wystawy. Wśród szkół najwięcej miejsca autorzy czasopisma poświęcili Konserwatorium Warszawskiemu oraz Szkole Deklamacji i Dramaturgii. Informowali także o działalności towarzystw – najwięcej dowiadujemy się o towarzystwach w Królestwie Polskim, przede wszystkim o Warszawskim Towarzystwie Muzycznym, ale są także wzmianki o towarzystwach z terenów Galicji oraz tworzonych na prowincji, np. w Kaliszu, Łodzi czy Radomiu. Chętnie zamieszczano sprawozdania z wystaw organizowanych głównie w Królestwie Polskim, ale także w Galicji czy za granicą. Pisano m.in. o wystawach muzycznych, plastycznych czy historycznych.

Pracę zamykają wnioski końcowe, spis bibliograficzny oraz indeks nazwisk.

---

³⁰ Zob. szerzej: I. Michalska, *Wybrane problemy metodologiczne wykorzystania prasy jako źródła w badaniach historii wychowania*, w: *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2003; też, *Czasopiśmiennictwo w badaniach historyczno-pedagogicznych*, w: *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015; S. Palka, *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1988; S. Palka, *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010; J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984.

³¹ Zob. szerzej: M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2005.